

'n Kreatiewer literatuurwetenskap?

Leon Strydom

Opsomming

Na aanleiding van die kritiek dat daar in Suid-Afrika te min geesteswetenskaplike navorsing gedoen word wat beskou kan word as 'n daadwerklike bydrae tot die ontwikkeling van die betrokke vakwetenskap, word 'n groter bemoeienis met die wetenskapsfilosofie bepleit, want akademië se kundigheid omtrent die vermoëns en onvermoëns van die wetenskap kan kennelik nie as vanselfsprekend veronderstel word nie. Uitgaande van die doel van ook die literatuurwetenskap, word enkele kriteria vir wetenskaplike kommunikasie beskryf. En omdat die wetenskapsfilosofie dit as vereiste stel vir vakwetenskaplike ontwikkeling, word vervolgens die studierrein en die soort kennis wat dié wetenskap beoog, onderskei aan die hand van 'n teoretiese raamwerk vir die literatuurwetenskap. Danksy dié model is dit hierna ook moontlik om die verhoudings, eensyds tussen literatuurteorie en komparatisme as die twee fundamentele komponente van die literatuurwetenskap, en andersyds tussen die literêre kommunikasiesituasie as kulturele aktiwiteit en die literatuurwetenskaplike kommunikasiesituasie as metakulturele aktiwiteit, te beskryf as komplementêr.

Summary

With reference to criticism that in South Africa too little research in the humanities is being done which can be regarded as a real contribution to the development of a particular science, the author advocates greater concern for the philosophy of science, since the expertise of academics regarding the possibilities and limitations of science obviously cannot be taken for granted. In the light of the aims of science, the author describes several criteria for scientific communication. And because the philosophy of science makes it a requisite for disciplinary development, he outlines, in terms of a theoretical framework for the science of literature, the field of enquiry and kind of knowledge with which this discipline is concerned. A positive result of having this model is the fact that it is possible to describe as complementary the relationships, on the one hand, between literary theory and comparative literature as the *fundamental components of the science of literature*, and on the other, between the literary communication situation as a cultural activity and the scientific communication situation as a *meta-cultural activity*.

Literary theory is, in fact, first and foremost theory; the literary theorist is, or should be, first and foremost a theorist among other kinds of theorists. In large measure, their aims and methods are his. He must understand what critics are doing to be able to function properly; but he must perform the job of a theorist, not that of a critic. (...) What I am asserting is that theory itself (not criticism) is a matter of logical analysis.

John M. Ellis

As twee mense vennote is en hulle stem sonder meer saam, dan is een van hulle onnodig.

Willem J. Serfontein

In die volgende bladsye vra ek om 'n daadwerkliker betrokkenheid in Suid-Afrika by die literatuurwetenskaplike dissipline wat literatuurteorie of filosofie van die literatuurwetenskap genoem word. Indien aanvaar word dat die

JLS/TLW 1 (1), Jan. 1985

wetenskapsproses basies uit drie stadia bestaan, naamlik die *voorwetenskaplike* fase van empiriese versameling en die besef van die ontoereikendheid van 'common sense', die *wetenskaplike* fase met die besef van die metodologiegebondenheid van sy vrae en antwoorde en met korrekte probleemformulering as primêre taak, en die *post-wetenskaplike* fase wat gepaard gaan met definitiewe probleemoplossing en ingewikkelder probleemstelling (Lotman, 1976: 3-4), dan is dit op stadium twee dat ek die aandag gaan vestig.

1. Probleem

In sy voorsittersrede van 1983 kom prof. F.C. Fensham van die SA Akademie vir Wetenskap en Kuns tot die gevolgtrekking dat daar by die meeste van ons akademici, en by name die geesteswetenskaplikes, weinig tereg kom van navorsing wat beskou kan word as 'n daadwerklike bydrae tot die ontwikkeling van die betrokke vakwetenskap. Dit lees hy onder meer af uit feite soos dat ons 'n 'eilandmentaliteit' openbaar, gekenmerk deur die wrewel in akademiese wisselwerking en spanwerk, beroepsjaloesie en die vrees vir kritiek; dat ons klasdiktate steeds die aantekeninge is wat ons toeka van ons Hollandse professor se lesings gemaak het; dat ons nie publiseer nie, terwyl publikasies juis 'die lewensaar van die wetenskappe is'; dat wanneer daar wel sprake is van navorsing, dit dikwels 'eina-navorsing' oor 'n 'minigebied' behels, oorgeset synde, dat dit wetenskaplike beuselagtighede, selfs irrelevansies betref. Samevattend dus, hy lees dit af uit die feit dat ons lewenslank napraters bly van buitelandse geleerdes in plaas van denkers wat direk gemoeid is met die ontsluiting van nuwe kennis.

Die redes wat aangevoer word vir dié omstandigheid - en by dié van die Akademie-voorsitter voeg ek graag ook dié van ander deelnemers aan die gesprek, soos gerapporteer in die dagblaai¹ - is o.m. dat 'die hoeksteen van die wetenskap, naamlik tersiêre onderwys', maar nou die dag gelê is en die Afrikaanse universiteit tot nou noodwendig die rol van 'n volkshoërskool moes vervul; dat die te snelle uitbreiding van die universiteite meegebring het dat swak gekwalifiseerde mense aangestel moes word by gebrek aan beter; dat die administratiewe verpligtings en doseerlas te tydrowend is; dat die salarisstruktuur nie voorsien vir prestasie nie; en veral: dat ons kennelik te lui is om vir onself te wil dink.

Vir die doeleindes van my betoog aanvaar ek voorafgaande as 'n vertrekpunt, veral omdat twee sake my interesseer. Ten eerste, alhoewel implisiet te kenne gegee word dat wetenskapsbeoefening te make het met die 'verstand', met 'elke nuwe geslag' wat staan 'op die skouers van die vorige geslag', met die maak van 'afleidings' uit die verlede en die hede oor die toekoms, met die 'toets' van resultate, 'selfs internasionaal', met die onderskeid tussen 'grondslae' wat jou

'breed en globaal' laat kyk en 'klein besonderhede' waarin jy kan 'vasval', is dit vir die Akademie-voorsitter blykbaar so vanselfsprekend dat akademici wéét wat wetenskap is dat hy dit nêrens nodig ag om dit eksplisiet te onderskei nie. Ten tweede, uitsprake soos 'ons hele moderne samelewing (is) gebou op wetenskaplike kennis', en 'die voorspoed van Suider-Afrika gaan afhang van die oplossings wat die wetenskap vir probleme gaan bied', wek die indruk dat die spreker nie net hoog opgee oor die wetenskap nie, maar selfs geneig is om die wetenskap te verabsoluteer as 'n 'handy andy' wat net mooi alles kan regvat. En dít is verwarrend, want hy verskaf nie redes nie. As 'wetenskap' bloot 'n sinoniem is vir 'absolute en finale waarhede', is mens geneig om te vra, hoekom is daar dan nog dinge soos droogte, egskeidings, armoede, verloorders en papwiele in die ou wêreld, en waarom is wetenskaplikes dan nie bekend as 'n buitengewoon gelukkige en voorspoedige spesie nie? As 'wetenskaplik' bloot 'n ander woord is vir 'deskundig' of 'belese' of 'intelligent', wat onderskei ons dan van die mense wat meer van die lewe af weet, wat meer gelees het, of wat intelligenter is as ons, maar wat nooit naby 'n universiteit was nie? Dit móét moontlik wees om wetenskap te onderskei van ander soorte kundes en kundighede.

Ek vra myself af of die siekte en die simptome nie dalk verwar is in die onlangse gesprek oor die gebrek aan oorspronklike navorsing nie. Is dié gebrek nie dalk net nóg 'n simptome nie, en onkunde, onsekerheid oor wat wetenskap (-sbeoefening) presies beteken, nie dalk die eintlike siekte nie? En as akademici eenmaal weet wat wetenskap is, wat dit kan vermágen én hoe betreklik dit is, sal dit hulle nie (meer) vrymoedig maak om ook produktief deel te neem aan die wetenskapsproses nie?

Teen dié agtergrond dan my besluit om te besin oor die moontlikheid van 'n kreatiewer literatuurwetenskap in Suid-Afrika. Wetenskap begin immers wanneer mens die oënskynlik vanselfsprekende as problematies gaan voorstel.

My wekroep om 'n kreatiewer literatuurwetenskap, en dus om 'n groter bemoëienis met die wetenskapsfilosofie² en die literatuurteorie wat alle vorme van wetenskaplike literatuurondersoek organiseer en koördineer, val natuurlik nie saam met die voorsittersverslag uit die posbus nie. Dit berus op die wetenskapsfilosofiese beginsel dat die vakwetenskaplike teorie bepaal wát die studieterrrein van die vakwetenskap is, hóé daardie studieterrrein bestudeer word, en daarom ook hoe produktief en dinamies die vakwetenskaplikes is. Dit ontspring uit vrae soos: Het 'n Suid-Afrikaanse literatuurkundige al ooit aan die literatuurteoretiese gesprek wat internasionaal gevoer word, 'n nuwe wending gegee? Is literatuurwetenskaplike ondersoek elders ter wêreld al ooit bemoontlik danksy die teorie wat 'n Suid-Afrikaner ontwikkel het? Die feit dat die enkele literatuurteoretiese artikels wat ons skryf, meesal 'samevattinge' en 'oorsigte' is van buitelandse standpunte, die sogenaamde 'kartering' van terrein wat in die buiteland al minder of meer snuif getrap is, eerder as nuwe perspektiewe op die

analise van fundamentele probleme: wát presies gee dít te kenne t.o.v. die stand van die literatuurteorie in Suid-Afrika? Word die literatuurteorie in die land nie bloot vir 'n handperd aangehou deur pronkerige literatuurkritici nie, of as 'n verskoning gebruik om nie literêre tekste te hoef interpreteer nie, en is dít nie die redes waarom sogenaamde literatuurwetenskaplike polemieke by ons ontaard in 'almost a spectator sport' nie (Ellis, 1974: 8-10)?

'n Verdere probleem lê by die instinktiewe benadering van die sg. 'slim eklektisisme', wat die logiese fout maak om te veronderstel dat die objek van ondersoek self die ondersoekstelsel daarvoor bepaal, en sodoende álles wat oor 'n literêre teks te sê is, as literatuurkundig relevant beskou. Dit is 'n benadering wat die toepassing van algemeen geldige teoretiese onderskeidings onaanvaarbaar vind omdat elke geval glo vanselfsprekend 'n ad hoc-hantering noodsaak, en wat daardie keuse van hantering dan by wyse van 'n sirkelredenasie gaan baseer op 'gesonde verstand'. Die feit dat dít 'haelgeweer-benadering' (Ellis, 1974: 3-7, 62-71) steeds ongestoord floreer ten spyte van die bestaan van grondige argumente daarteen: wat sê dít van die literatuurteorie in Suid-Afrika?

My wekroep word ook gesteun deur talle opmerkings in 'n RGN-verslag deur SENSAL, 'n *Ontleding van SA Letterkundenavorsing aan die Begin van die Jare Tagtig* (Malan, 1983). Malan beweer o.a. dat literatuuronderrig op skool tans geskied 'sonder 'n stewige teoretiese onderbou' (61), dat daar teenswoordig geen M- of D-verhandeling oor literatuurwetenskaplike navorsingsmetodologie geregistreer is nie (54), en hy doen 'n beroep op universiteite om studente sistematies op te lei in navorsingsmetodologie (97), want 'fundamentele navorsing' word gesien as 'die terrein van die universiteite' (10). Aldus SENSAL, wat sy eie benadering herhaaldelik as uiteraard literatuursosiologies, 'sterk pragmaties' (106) kenskets.

'n Sistematiese kursus in literatuurwetenskaplike navorsingsmetodologie word tans nie hier voorgelê nie. Om selfstandig te dink, beteken m.i. egter wel dat elke literatuurwetenskaplike meedoen aan die ontwikkeling van 'n ondersoekstelsel en hom vergewis omtrent die volgende kwessies.

2. Eise vir wetenskaplike kommunikasie

Uit Lotman, 1976:6 se opmerking dat die literatuurwetenskap soos alle wetenskappe streef na die ontwikkeling van gestandaardiseerde ondersoekmetodes wat die bereiking van herhaalbare, kontroleerbare resultate moet bemoontlik, kan onder meer die volgende afleidings gemaak word:

- (a) sonder kommunikasie is daar geen wetenskap nie;
- (b) sonder veralgemening is daar geen wetenskap nie; en
- (c) die doenigheid genaamd wetenskap is betreklik.

(a) Sonder die eksplisiete kommunikasie van inligting kan daar uiteraard geen gestandaardiseerde metodes en herhaalbare resultate wees nie. 'Literatuur' as 'n eenduidig definieerbare werklikheidsverskynsel bestaan nie, en die waarheid omtrent die literatuur is dus nie haalbaar in die terme van 'n enkele metodologiese model nie. Bogenoemde doelwitte is gevolglik slegs bereikbaar indien die metodologie rasionele spelreëls voorskryf wat sorg vir die kontroleerbaarheid van wetenskaplike uitsprake, en so ook die kontinuering van die wetenskaplike gesprek verseker. Dergelike kriteria wat algemeen aanvaar word in die empiriese wetenskappe, en dus ook in die literatuurwetenskap,³ is o.m. die volgende:

Gegrondeheid (betroubaarheid, verifikasie). Van 'n dissipline wat uitsprake doen oor 'n werklikheidsgebied kan seer sekerlik vereis word dat die uitsprake op kontroleerbare wyse met die feite van daardie werklikheidsgebied verbind moet word; anders word 'n empiriese wetenskap beoefen wat uit die staanspoor nie empiries toetsbaar is nie. 'n Absolute maatstaf kan dit egter nooit wees nie: enersyds omdat vir alle empiriese wetenskappe geld dat geen feite vanselfsprekend is nie, maar in 'n mindere of meerdere mate altyd gemodelleer word deur die begrippe wat gehanteer word by die waarneming, en andersyds, omdat volledige verifikasie 'n logiese onmoontlikheid is.

Sistematiek (konsistensie, koherensie, logika, voorspelbaarheid, verklarende krag). Dié norm verseker dat die kontrole moontlik is, ook op logiese gronde. Die aanvaarding dat 'neutrale feite' nie bestaan nie, maak dit trouens noodsaaklik dat die verband uitgespel word tussen die begripkader en die waarnemings en uitsprake wat daardeur bepaal word. Immanente teenstrydighede soos dié tussen teorie en toepassing maak 'n navorsingsverslag uiteraard onaanvaarbaar.

Toeganklikheid (eksplisietheid, intersubjektiviteit, eenduidigheid, presisie, falsifiseerbaarheid, eenvoud). Sonder die eksplisiete, eenduidige formulering van uitgangspunte en doelwitte kan daar geen sinvolle bespreking wees nie, en dus ook geen verdieping in die argument nie. Versuim om pertinent te onderskei tussen gekonstateerde feite en waardeoordele, sal byvoorbeeld aanleiding gee tot misverstand en die wetenskapsproses onderbreek.

Relevansie (produktiwiteit, omvattendheid). Relevansie ten opsigte van die wetenskaplike probleem is noodsaaklik, omdat wetenskap nie bloot die opstapelning van kennis behels nie, maar eerder probleemoplossing by wyse van hipotesevorming en toetsing.

'In de wetenschap,' skryf Oversteegen, 1980: 23 tereg, 'blijft de norm van de bespreekbaarheid (diskutabiliteit) van de uitspraken (...) een onontkoombare eis, omdat einduitspraken er niet thuis horen.' Oorgeset synde: bogenoemde kriteria bestaan *vanweë* die hipotetiese aard van wetenskaplike uitsprake en *ter wille* van die kontinuïteit van die wetenskaplike gesprek.

(b) Sonder die formulering van veralgemenings kan daar uiteraard nie sprake wees van gestandaardiseerde metodes en herhaalbare resultate nie, en dus ook nie van wetenskap nie. Daaroor is navorsers dit sonder meer eens. Maatje, 1977: 6 skryf: 'Abstractie is de absolute voorwaarde voor het bedrijven van wetenschap,' en Fokkema, 1977: 337 verwys na 'de eis dat de wetenschappelijke bestudering van de literatuur zich uitspreken van een algemeen en zo mogelijk zelfs universeel karakter ten doel moet stellen'. Om 'n aanvaarde teorie te hanteer, beteken vir Hrushovski, 1976: VII die literatuurwetenskaplike kommunikasie van 'one (representing MANY) to MANY', omdat die teorie objektief geformuleer is en dus konsensus veronderstel, en Genette, 1982: 9 stel dit heel bondig: 'no "science" is possible except a "general" one.'

Dit is juis oor die New Critics se *versuim*, enersyds, om by die ondersoek van 'n lid van die versameling die verband met die versameling as leidraad te benut, en andersyds, om algemeen geldige uitsprake te formuleer (Maatje, 1977: 116; Fokkema, 1981: 183-185), dat dit betwyfel word of hulle ooit 'n direkte bydrae tot die literatuurwetenskap gelewer het. (Terloops, die teksinterpretasie kan nie onwetenskaplik wees omdat dit bemoeienis veronderstel met 'n sogenaamde unieke objek nie; veeleer is dit onwetenskaplik (i) wanneer dit nie geskied in die lig van 'n teorie nie, en (ii) wanneer dit nie eweseer teksinterpretasie as toetsing van die betrokke teorie is nie.)

(c) Deur in sy doelformulering die literatuurwetenskap nie te onderskei van die ander empiriese wetenskappe nie, gee Lotman tegelyk die betreklikheid te kenne van ook die literatuurwetenskap. Die meer beskeie opvatting van wetenskap en wetenskapsresultate is veral te danke aan Popper, 'n groot voorstander van die 'unity of method', wat in sy publikasies die prinsipiële hipotetiese status van beide geesteswetenskaplike en natuurwetenskaplike uitsprake beklemtoon het, en geprotesteer het teen die aanmatigende pogings om die wetenskap te verheerlik as die verskaffer van finale waarhede (Fokkema, 1977: 337-338). Dié prinsipiële gelykstelling van alle empiriese wetenskappe beteken origens nie dat graadverskille geïgnoreer word nie. Mooij, 1979a: 66 wys byvoorbeeld daarop dat in die natuurwetenskappe die begrip van wat wetenskaplik aanvaarbaar is, baie minder probleme oplewer as in die literatuurwetenskap, omdat by die beoefening van die natuurwetenskappe in die meeste gevalle filosofiese uitgangspunte nie so 'n groot rol speel nie.

Alhoewel daar geen sekerheid is dat *die* waarheid (uitsluitlik) logies is, of dat konsensus 'n waarborg is vir *die* waarheid nie, beteken die keuse vir rasionaliteit, vir objektiwiteit as uitgangspunt dat ook die literatuurwetenskap slegs rasionele, intersubjektiewe waarhede kan produseer: gekondisioneerde, metodologiegebonde waarhede wat geldig is slegs binne spesifieke, duidelik gemarkeerde kaders. Nie alleen is daar binne die literatuurwetenskap 'n verwarrende veelheid

benaderingswyses nie; die wetenskap self is maar één soort kennisname naas baie ander (mitologie, godsdiens, literatuur, psigologie, ens.) wat almal verskillende soorte kennis produseer (wetenskaplike kennis, mitologiese kennis, ens.). Omdat finale waarheid nie meer as doelwit geld nie, benut die literatuurwetenskap eweneens die kontinue ondersoeksiklus van interpretasie en waarneming, veralgemening en verbesondering, hipotese en eksperiment, wat mekaar voortdurend nuanseer. Ook die literatuurwetenskaplike ondersoek vorder van die eenvoudigste na die ingewikkeldste aspekte, en wel op basis van 'verdeel en heers,' van analise dus; 'it is incapable of taking everything into consideration at the same time' (Mooij, 1980: 511).

3. Noodsaak van 'n ondersoekstelsel

Vanweë die eise wat die wetenskapsfilosofie aan wetenskaplike kommunikasie stel, is dit noodsaaklik dat die studiedomein en die soort kennis wat die literatuurwetenskap beoog, vooraf eksplisiet onderskei word in 'n teoretiese raamwerk wat volgens Margolin, 1980: 549 tegelyk funksioneer as 'initial conceptual space (Spielraum) (that) must be fleshed out' én as die 'ultimate grounding (Fundierung, Begründung) and justification' van alle literatuurwetenskaplike dissiplines en teorieë. Om stilswyend te aanvaar dat daar intuïtief konsensus is daaroor, is om uit wans uit te verhinder dat die argument verdiep. Die literatuurwetenskap kan slegs ontwikkel as dit nie gedefinieer word as alle uitsprake oor die literatuur nie, maar as 'n ondersoekstelsel wat bepaal watter waarnemings en uitsprake en benaderingswyses literatuurwetenskaplik relevant is. Want die norm wat die relevansie bepaal, bemoontlik ook die groepering van logies samehangende uitsprake, en dit is juis danksy dié sistematiesing van die ondersoekverslag dat laasgenoemde kan ontwikkel en 'n hoë mate van spesialisasie kan bereik.

Teen die agtergrond van wat redelik gangbaar in die literatuurwetenskaplike gemeenskap is, verkies ek - want moenie 'n fout maak nie, dit is 'n keuse - om 'n eerste treetjie in die gewenste koers soos volg te formuleer: As aanvaar word dat die literatuurwetenskap gestandaardiseerde metodes vir die ontsyfering van literêre tekste ontwikkel en toets, dan kan die ondersoekterrein van die literatuurwetenskap afgebaken word as die literêre kommunikasiesituasie in al sy aspekte. Dié domein kan voorgestel word aan die hand van die volgende, heel eenvoudige skema wat die minimum-komponente van die literêre kommunikasiesituasie verreken, naamlik die as literêr geresipieerde teks wat gedekodeer word met behulp van die kodes⁴ gehanteer in die produksie- en resepsiekontekste:

S-T-O (Sender-Teks-Ontvanger)

Enkele implikasies van die definisie word vervolgens bespreek.

Dit gee te kenne dat domeinafbakening bepaal word deur doelformulering, en nie omgekeerd nie. Alle empiriese materiaal kan immers tegelyk vanuit verskillende ondersoekstelsels ontleed word, elk in sy eie terme, nie in die terme

opgelê deur die materiaal nie. Ekonomies gesproke is dit byvoorbeeld nie net 'n land se geld wat ter sake is nie; 'n navorsingsdeurbraak by 'n universiteit kan 'n belangrike ekonomiese 'feit' wees; die klimaat, 'n vuurspuwende berg, 'n kunsversameling, 'n boksgeveg, 'n plantluis, selfs 'n skrywerskap soos dié van Shakespeare kan almal belangrike ekonomiese 'feite' wees. Die sg. sentrale feite in 'n vakgebied is sentraal omdat die vakteorie dit bepaal, nie die vakgebied nie.

Al word aspekte van die literêre kommunikasiesituasie ook deur ander wetenskappe bestudeer (sosiologie, psigologie, linguistiek, ens.) - net soos die literatuurwetenskap hom trouens bemoei met verskynsels wat nie uitsluitlik literêr is nie (metafoor, retoriek, tipografie, ens.) - is dit die ondersoekstelsel wat bepaal wat literatuurwetenskaplik relevant is of nie, en sodoende literatuurwetenskaplike ontwikkeling bemoontlik. Volgens die vermelde model is dit byvoorbeeld duidelik dat die vraag, of Etienne Leroux se literêre werke bygedra het tot die afsplitsing van die HNP en die KP, literatuurwetenskaplik irrelevant is, omdat die kennis wat in die vooruitsig gestel word, politieke kennis is. Lesersgedrag is nl. literatuurwetenskaplik ter sake slegs in soverre dit herleibaar is tot kodes wat verantwoordelik is vir die ervaring van 'n teks as *literêr*.

Die model laat ruimte vir die feit dat 'literatuur' 'n historiese en maatskaplik/kultureel bepaalde konsep is, en nie 'n empiriese kategorie wat in terme van gemeenskaplike eienskappe van 'nie-literatuur' te onderskei is nie.

Dit hou rekening met die veelsoortigheid van die literatuurwetenskaplike bedryf deur enersyds ruimte te laat vir interpolasies soos byvoorbeeld van die uitgewer tussen S en T, en van die resesent tussen T en O. Andersyds word daarmee rekening gehou dat elk van die komponente ook verteenwoordigend kán wees van 'n kompleks of 'n kollektief, byvoorbeeld S as 'n spesifieke skrywer, as 'n historiese versameling (bv. Simbolistiese digters, Zulu-skrywers), as 'n maatskaplike versameling (bv. bannelingskrywers, kunstenaars), en as 'n tipologiese versameling (bv. sonnetdigters); T as 'n spesifieke teks, as 'n historiese versameling (bv. Middeleeuse tekste, 'n oeuvre), as 'n maatskaplike versameling (bv. pornografie, kuns), en as 'n tipologiese versameling (bv. ballades); O as 'n spesifieke leser, as 'n historiese versameling (bv. die leerspubliek tydens die Romantiek, of van Sotho-literatuur), as 'n maatskaplike versameling (bv. kunstenaars, feministe), en as 'n tipologiese versameling (bv. sensuurrade).

Deur betekenis voor te hou as 'n relasionele konsep, gekonstitueer deur die relasies S-T, T-T en T-O, veronderstel die model 'n navorsingsmetodologie waarvolgens kennisname nie bloot lineêr verloop nie, want dit sou impliseer dat betekenis enkelvoudig en vás is. Dit veronderstel 'n metodologie waarvolgens kennisname siklies verloop, 'n perspektief wat, ter wille van voortdurende toetsing en aanvulling, heen en weer verskuif tussen waarneming en interpretasie, tussen nuwe waarnemings en meer ontwikkelde interpretasies. So 'n ondersoek-proses hou rekening met betekenis as 'n perspektief- en konteks bepaalde konsep.

Op dié ondersoekdomein, voorgestel in die skema S-T-O, open die algemeen literatuurwetenskaplike praktyk basies twee perspektiewe, t.w. dié van die literatuurteorie of filosofie van die literatuurwetenskap, en dié van die komparatisme of vergelykende literatuurondersoek. Die literatuurteorie se taak is om die hele literatuurwetenskaplike bedryf te organiseer en te koördineer deur begrip-skaders en metodologieë uit te werk vir alle vorme van literatuurwetenskaplike ondersoek, dus ook vir die komparatisme (Margolin, 1980: 585; Fokkema, 1977: 337). Daarom ekspliseer die literatuurteorie sy eie benadering tot die skema - hy motiveer byvoorbeeld die keuse om verskillend te werk te gaan in verskillende ondersoeksituasies - en daarom spekulêr hy oor die logiese moontlikhede vir die onderskeie verhoudings voorgestel in die skema, met ander woorde, onderwerp hy dié verhoudings aan logiese analise ten einde hulle te kan formaliseer as sistematiese konstantes. Juis omdat die struktuur van die argument deurgaans suiwer teoreties, suiwer logies is, geniet die literatuurteorie 'n metodologiese suiwerheid wat geen ander literatuurwetenskaplike dissipline of subdissipline beskore is nie. Daarteenoor fokus die komparatisme op die historisiteit van die verhoudings voorgestel in die skema, met ander woorde, op die historiese manifestasies van die literêre kommunikasiesituasie. Op basis van veldwerk beskryf hy sy gevolgtrekkings oor dié verhoudings as historiese, d.w.s., as empiriese veranderlikes.

Alhoewel spesialisasie dit steeds moeiliker maak vir een persoon om beide dissiplines deskundig te kan hanteer, lyk dit prinsipieel onvermydelik dat die literatuurwetenskaplike hom in elke ondersoek literatuurteoreties én komparatisties moet laat geld.⁵ Die verhouding tussen dié twee komponente kan as weersyds aanvullend, as *komplementêr* beskryf word. Hrushovski, 1976:xxx verwys na 'a high degree of interdependence';⁶ Mooij, 1980: 510 noem hulle 'counterparts'.⁷ Todorov, 1982:2 en Genette, 1982:10 het dit albei, onomwonde, oor 'complementarity'.

Logieserwys is dit nie problematies om dié dialektiek te verklaar nie. Prinsipieel staan literatuurteorie bv. teenoor komparatisme as teorievorming teenoor toetsing en toepassing, as abstrak teenoor konkreet, as logies teenoor histories. Dié onderskeid is 'n teoretiese onderskeid en dus betreklik, want in die praktyk is geen wetenskap sonder teorievorming nie, ook nie die komparatisme nie, en is geen wetenskap sonder toetsing nie, ook nie die literatuurteorie nie (Fokkema, 1981: 182).

Ander redes vir dié dialektiek:

Die literatuurteorie stagneer, hy raak onproduktief en irrelevant as hy nie voortdurend vergelykingsmateriaal onder oë kry om te problematiseer nie, net soos die vergelykende ondersoek nie kan ontwikkel as die vergelyking van empiriese materiaal nie geskied in die terme van 'n spesifieke teoretiese raam nie, met ander woorde, as die relevansie, die sistematisering en metodologie nie

bepaal word deur die begripkader en begripsapparaat wat die literatuurteorie vir dié doel ontwikkel het nie.

Die subjektiewe leeservaring wat dit moeilik maak vir die komparatisme om objektiewe kennis te produseer, word in dié dialektiek versoen met die literatuurteorie se metodologiese suiwerheid, terwyl die logiese basis van die literatuurteorie wat dit moeilik maak om histories verantwoorde kennis te produseer, versoen word met die komparatisme se intersubjektiewe beskrywing van waarnemings.

Dit is nie voorspelbaar dat die literatuurwetenskaplike ondersoeker, sonder die empiriese kennis van die komparatistiese verkennings, die konkrete manifestasies van daardie teoretiese konsepte sal kan herken en beskryf wanneer hy hulle in die praktyk teenkom nie. Net so is dit ook nie voorspelbaar dat hy empiriese verskynsels sal kan verklaar as hy hulle nie kan herlei tot die relevante logiese modelle van die literatuurteorie nie.

Omdat empiriese verifikasie 'n logiese onmoontlikheid is, beperk die vergelykende literatuurondersoek (VLO) sy uitsprake in terme van tyd en ruimte in 'n poging om hulle wel voorspelbaar te maak, kontroleerbaar ook op logiese gronde; daarteenoor ekspliseer die literatuurteorie die voorwaardes waaronder sy uitsprake geldig is ten einde sy uitsprake ook empiries toetsbaar te maak.

Omdat die teorie ook die waarneming bepaal, moet die VLO, enersyds, voortdurend kontroleer of literatuurteoretiese voorbegrip, pre-konsepsie, nie die waarneming, die persepsie, dermate kondisioneer dat die objek geskend word nie, want om te kry wat jy soek, kan nie sonder meer as empiriese toets vir jou argument beskou word nie (Mooij, 1980: 516). Andersyds moet die literatuurteorie voortdurend toets of die VLO sy spesifieke benaderingswyse tot die sogenaamde feite ekspliseer, sy 'approach', wat volgens Margolin, 1980: 549-564 o.m. filosofiese uitgangspunte, metodologiese norme, en/of doelwitte behels, want deur observasies en observasie-voorwaardes uitdruklik te onderskei, word die sistematiek, en dus ook die moontlikheid vir kontrole op logiese gronde vergroot.

Juis dié — prinsipiële onvermydelike — komplementering van teoretiese uitgangspunte en waarnemingsresultate, van deduktiewe en induktiewe werkswyses, van voorspelbaarheid en verifieerbaarheid, van teoretiese konsepte en observasietaal bevestig enersyds opnuut die betreklikheid van sowel die observasionele vermoë as die logiese vermoë. Andersyds openbaar dit weer eens dat die *dinamiese* wetenskapsbeskouing en navorsingsmetodologie⁸ waarvolgens kennisname siklies verloop by wyse van 'n 'indispensable, back-and-forth movement between down-to-earth empirical work and speculation' (Todorov, 1982: 6), meer produktief is as die statiese Cartesiaanse wetenskapsbeskouing wat kennisverruiming bloot additief voorstel. Die sikliese prinsipe veronderstel tereg dat toetsing en teorievorming mekaar voortdurend kan verbeter.

Dié gedagtes rondom die literatuurwetenskaplike ondersoekstelsel aan die hand van die skema S - T - O, bemoontlik ten slotte nog 'n fundamentele onderskeid: dié tussen die literêre kommunikasiesituasie (S - T - O) en die literatuurwetenskaplike kommunikasiesituasie (LS - LT - LO). Versuim om te onderskei tussen literêre kommunikasie as kulturele aktiwiteit en literatuurwetenskaplike kommunikasie as meta-kulturele aktiwiteit, kan daartoe lei dat die een sy taak in terme van die ander se doelstellings benader, of daarvolgens beoordeel word - tot nadeel, uiteraard, van albei.

As 'n dosent verkies om sy taak te vervul binne die literêre kommunikasiesituasie, met ander woorde as O, die leser van die literêre teks, dan is sy taak kultuurskeppend en kultuurbewarend. Hy is sodoende direk gemeed met die oordrag van literêre waardes, met die vorming en instandhouding van die literatuurtradisie. Sy bemiddeling, sy teksinterpretasies kan didakties uiters waardevol wees. Hy deél sy leeservaring, sy skerpsinnigheid en sy geesdrif met sy studente; sy taak is basies 'n oorredingstaak, 'n poging om sy publiek oor te haal om literêre tekste op 'n bepaalde manier te lees en te waardeer. Dit is insiggewend dat Opperman, 1961: 5 die dosent wat self skrywer is 'verkoopsagent en produsent' noem.

Maar van literatuurwetenskaplike kommunikasie en ontwikkeling van die literatuurwetenskap kan daar binne dié perke prinsipiëel nie sprake wees nie,⁹ nie solank die ondersoeker as O deel uitmaak van die ondersoekterrein en die taal wat hy praat, basies die taal van die studie-objek, objektaal, is nie.¹⁰ Die literatuurwetenskaplike se taak is om die literêre kommunikasiesituasie as studie-objek te analiseer, nie om hom daarmee te identifiseer nie. Die literatuurwetenskaplike kommunikasiesituasie veronderstel 'n oop gesprek, en dít word gereël, nie deur die een of ander individu of op grond van 'common sense' nie, maar deur die ondersoekstelsel wat logieserwys ontwikkel is en self die stel vroeë dikteer wat gehanteer word, en self die doelwit, die studie-objek, die metodologie, en selfs die metataal¹¹ bepaal wat relevansie, kontroleerbaarheid en die moontlikheid van voortdurende spesialisasie moet verseker. Dus, die enigste aanvaarbare manier om uit die literêre kommunikasiesituasie te kom - die literatuurwetenskaplike begin immers onvermydelik ook as leser en literêre deelgenoot - en plek in te neem in die literatuurwetenskaplike kommunikasiesituasie, is deur die benutting van 'n teorie. Want dán word die literatuurwetenskaplike, soos Hrushovski, 1976:vii dit uitdruk, 'one (representing MANY)', verteenwoordigend van 'n objektiewe standpunt, van konsensus oor 'n logiese struktuur.

Natuurlik is dit jammer as die literatuurwetenskap literatuuurgeïnteresseerde lesers en skrywers se belangstelling moet ontbeer vanweë die aard en doel van die literatuurwetenskaplike kommunikasiesituasie - en in dié verband dink ek veral aan die vak- of metataal wat noodsaaklik is vir vakwetenskaplike eksplisietheid

en spesialisasie. Maar miskien is dit ook nie so jammer nie, veral nie in byderwetse Suid-Afrika waar ons so geneig is om alles te verloën ter wille van maatskaplike erkenning en waar ons so 'n hekel in diversiteit skyn te hê nie. Ek is nie 'n voorstander daarvan dat almal wat hulle met literatuurondersoek bemoei, literatuurwetenskaplikes moet wees nie. Die logiese implikasies van onderrig binne sowel die literêre as die literatuurwetenskaplike kommunikasiesituasie openbaar dat die twee mekaar produktief kan aanvul. Die student in die lettere het beide die kultivering en die formalisering nodig. Solank die dosent maar nie oor die tou trap en voorgee dat hy die een doen, maar hom in werklikheid versondig aan die ander nie. Dan ondergrawe hy albei. Die vermoëns én onvermoëns van die wetenskap is kontroleerbaar slegs as die wetenskap streng beoefen word volgens die spelreëls wat die wetenskapsfilosofie daarvoor bepaal. Ook die fases van toetsing en teorievorming in die kontinue ondersoeksiklus kan net baat by dié doelbewuste diversifisering, want - soos ek vroeër opgemerk het - om te kry wat jy soek, geld nie sonder meer as objektiewe toetsing van jou uitgangspunte nie.

Beide wat betref die verband tussen die literêre en die literatuurwetenskaplike kommunikasiesituasies, en dié tussen die literêre en die literatuurwetenskaplike literatuurwetenskap, gee ek my oupa Willem graag gelyk.

Aantekeninge

1. 'Straf slegte dosente, beloon goeies!', *Rapport*, 29 Januarie 1984; 'Fel kritiek op opleiding aan universiteite', *Die Volksblad*, 3 Februarie 1984; 'Akademiese standaarde', *Die Volksblad*, 4 Februarie 1984.
2. Van Luxemburg *et al.*, 1981: 236: 'Die analyse en waardering van wetenskapsbeoefening en wetenschappelijke resultate is het terrein van de wetenskapsfilosofie. (...) Beoefenaars van wetenskapsfilosofie analiseer die struktuur, die status en die waarheidsprententie van teorieën. Ze doen voorstellen voor het vaststellen van norme voor de waardering van teorieën. (...) Hun uitspraken zijn niet aan bepaalde vakgebieden gebonden.'
3. Vgl. Van Luxemburg *et al.*, 1981: 237-239; Fokkema, 1977: 338; Fokkema, 1981: 187; Oversteegen, 1980: 26; Mooij, 1979a: 69; Margolin, 1980: 572; Göttner, 1977: 310.
4. D.w.s. die sisteme wat die verband reël tussen bepaalde betekenisdraers en bepaalde betekenis. 'All human utterances,' skryf Scholes, 1982: x, 'are enabled and limited by systems or codes that are shared by all who make and understand such utterances'.
5. Oversteegen, 1980: 6: 'Of men zich meer op de konseptuele systematiek richt dan op de beskrywing, is een kwesie van de ontwikkelingsfase van het vak, van arbeidsverdeling, en natuurlik van persoonlike voorkeur, maar in het brede verband van de LW zijn beide, in hun wisselwerking, even nodig.'
6. Hrushovski, 1976: xvi: 'It is impossible to make a descriptive study without a theoretical framework, as much as it is impossible to build a theory without material from descriptive studies'.
7. Mooij, 1979a: 66: 'De manier waarop men de literatuurstudie beoefent staat niet los van filosofiese uitgangspunte'.

'N KREATIEWER LITERATUURWETENSKAP?

8. Margolin, 1980: 548: 'Seen from a conceptual perspective, a discipline can be defined either dynamically as a series of knowledge-generating activities of theorizing, or statically as a cluster of knowledge-problems-and-methods complexes produced by these activities'.
9. Vgl. Maatje, 1977: 11-13 se onderskeid tussen teorie en waardesisteem in dié verband, en ook sy opmerking op p. 116: 'De hermeneutiese interpretatie is in de grond niets anders dan een leesverslag, waarin de onderzoeker de lezerrol vervult'.
10. Hrushovski, 1976: xx: 'In many practical interpretations the scholar has to resort finally to pointing to the poem itself, quoting actual lines in order to "show" the reader what he means'.
11. Vgl. Eimermacher, 1977:48-83 oor die wyse waarop kontroleerbaarheid verhoog word deur die vervanging van objektaal met metataal.

Verwysings

- Eimermacher, Karl. 1977. Het probleem van een literatuurwetenschappelijke metataal. In: Bronzwaer, W.J.M.; Fokkema, D.W.; Kunne-Ibsch, E. *Tekstboek algemene literatuurwetenschap*. Baarn: Ambo, pp. 48-83.
- Ellis, John M. 1974. *The theory of literary criticism: a logical analysis*. London: University of California Press.
- Fensham, F.C. 1983. Wetenskaplike navorsing in Suider-Afrika en die toekoms daarvan. In: *Jaarboek 1983: Die SA Akademie vir Wetenskap en Kuns*, pp. 10-14.
- Fokkema, D.W. 1977. Methode en programma van de vergelijkende literatuurwetenschap. In: Bronzwaer, W.J.M.; Fokkema, D.W.; Kunne-Ibsch, E. *Tekstboek algemene literatuurwetenschap*. Baarn: Ambo, pp. 337-352.
- 1981. Vergelijkende literatuurwetenschap en het nieuwe paradigma. *Forum der Letteren* 23 (2): 179-194.
- Genette, Gérard. 1982. Criticism and poetics. In: Todorov, Tzvetan (ed.). *French literary theory today: a reader*. London: Cambridge University Press, pp. 8-10.
- Göttner, Heide. 1977. Structures of theory in the study of literature. *PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature* 2: 297-312.
- Hrushovski, Benjamin. 1976. Poetics, criticism, science. Remarks on the fields and responsibilities of the study of literature. *PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature* 1: iii xxxv.
- Lotman, Y. 1976. *Analysis of the poetic text*. Ann Arbor: Ardis.
- Maatje, Frank C. 1977. *Literatuurwetenschap. Grondslagen van een theorie van het literaire werk*. Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema.
- Malan, Charles. 1983. *In Ontleding van SA letterkundenavorsing aan die begin van die jare tagtig*. Pretoria: RGN. (SENSAL-publikasies nr. 2.)
- Margolin, Uri. 1980. The (in)dependence of poetics today. *PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature* 4: 545-586.
- Mooij, J.J.A. 1979a. Over de aard van literaire theorieën: een hoofdstuk uit de filosofie van de literatuurwetenschap. *Wijsgerig Perspectief op Maatschappij en Wetenschap*: 17 (3): 65-70.
- 1979b. The nature and function of literary theories. *Poetics Today* 1 (1-2): 111-135.
- 1980. Theory and observation in the study of literature. *Poetics* 9: 509-524.
- Opperman, D.J. 1961. Kolporteur en kunstenaar. In: *Aanslag: lesings van die Afrikaanse Studiekring Stellenbosch*. Kaapstad: Human & Rousseau, pp. 5-12.
- Oversteegen, J.J. 1980. *In gemengd gezelschap*. Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht. (Inaugurale rede, 22 September 1980.)
- Scholes, Robert. 1982. *Semiotics and interpretation*. London: Yale University Press.

'N KREATIEWER LITERATUURWETENSKAP?

Todorov, Tzvetan (ed.). 1982. *French literary theory today: a reader*. London: Cambridge University Press.

Van Luxemburg, Jan; Bal, Mieke; Weststeijn, Willem. 1981. *Inleiding in de literatuurwetenschap*. Muiderberg: Dick Coutinho.